

hoci aj tzv. polyfaktoriálnych projektov, pripisujú zisteným vzťahom ktoréhokoľvek druhu kauzálnu súvislosť len na základe tých či oných matematicko-statistických signifikantností.

LITERATÚRA

1. FILKORN, V.: Veda a jej metóda. In: *Filozofia*, 1971, 26, č. 6, s. 606—628.
2. KOVÁČ, D.: *Teória všeobecnej psychológie*. Bratislava, Veda 1985.
3. LOMOV, B. F.: Ob issledovanii zakonov psichiki. In: *Psichologičeskij žurnal*, 1982, č. 3, s. 18—30.
4. WOLMAN, B. B. (vyd.): *Handbook of General Psychology*. New York, Englewood Cliffs 1973.

REFLEXIE O DIKTÁTOROCH

(O prácach D. A. Volkogonova, M. Britovška, H. B. Gisevia)

FRANTIŠEK VARTÍK, Katedra filozofie a dejín filozofie FFUK, Bratislava

Dvojzväzkové dielo D. Volkogonova (1) je zatiaľ najobsiahlejším a najzasvätenejším prínosom k problematike súvisiacej s pôsobnosťou J. V. Stalina. Ide o problematiku neobyčajne zložitú, ktorá zasiahla aj spoločenské procesy mimo územia Sovietskeho zväzu. Aj v osobitných podmienkach a pomeroch krajín, ktoré sa snažili realizovať sovietsky model budovania socializmu, sa stalo, že kritika nedostatkov a chýb sa začala kritikou vedúcej osobnosti. Tento prístup však už K. Marx označil za nedostatočný. Pochopil, že kritiku pomerov nemožno nahradiť kritikou osôb. V historických podmienkach a súvislostiach, ktoré sa pri pretváraní spoločností formovali po roku 1917 v cárskom Rusku a v krajinách Ázie po druhej svetovej vojne, kritická sebareflexia nastúpených procesov podľa vzoru Sovietskeho zväzu sa obmedzila iba na kritiku vedúcej osobnosti, teda J. V. Stalina, navyiac zúženú na problém kultu osobnosti. V dôsledku pôsobenia konkrétnych subjektívnych činiteľov, ktoré profilovali spoločenské pomery v Sovietskom zväze, ako v krajine, ktorá chcela naplniť projekt novej spoločnosti ako socialistickej, hromozvodom všetkých otrasných činov a zločinov, porušovania elementárnych ľudských práv a noriem civilizácie sa stal kult osobnosti J. V. Stalina; správa N. S. Chruščova na XX. zjazde KSSZ v r. 1956 zapôsobila ako veľký tresk, ktorý pokračuje. Od neho sa ďalej odvíjajú spoločenské premeny v súčasnosti, aj po tridsiatich piatich rokoch, rozpad socialistickej sústavy, Sovietskeho zväzu, krachy komunistických strán a ich ideológie či postavenia v spoločnosti.

Poces poznávania podstaty spoločenských javov je vždy zložitý. Zložitost sa znásobuje vtedy, keď odhalenie a vyrieknutie historickej pravdy je vlastne spojené s vyrieknutím absolútneho ortieľa nad súčasnými pomermi, či už v Sovietskom zväze, alebo v krajinách bývalého socialistickeho spoločenstva. V tomto zmysle aj problematika Stalinovej osoby a kritika jeho činnosti mali určité vývojové fázy, limitované tak stupňom poznania, ako aj možnosťami zverejniť poznané.

V podmienkach totalitného systému nebolo ľahké preniknúť k podstate a príčinám kultu osobnosti za situácie, keď súčasne s odsúdením kultu osob-

nosti najvyššími orgánmi KSSZ a iných komunistických strán bola akcentovaná a súčasne priam tabuizovaná úloha komunistických strán, myšlienky marxizmu-leninizmu, sovietska spoločnosť atď. V poňatí bývalých politických vládnúcich noriem, tvoriacich rámec možnej kritiky, medze takejto kritiky určovali závery a uznesenia najvyššieho orgánu komunistickej strany, ktorý verbálne odsúdil kult osobnosti, porušovanie leninských noriem straníckej práce — a tie sa považovali za absolútne správne; súčasne tento orgán zaprisahával seba i členstvo strany neprípustnosť recidívy kultu, ale podstata problému — nedemokratický systém — zostávala nedotknutá. Fenomén kultu sa stal pokrývkou všetkého antihumánneho, antidemokratického, čo do života spoločnosti vniesol stalinský model socializmu. Tento fenomén kultu osobnosti sa v oficiálnej verzii interpretoval ako zdroj a prapríčina deformácií metód práce, ako zlo cudzie podstate leninského poňatia socializmu atď. Pritom zostáva preskúmať podstatu leninských noriem, ich demokratickosť, to, ako protirečia ideí humanity, v praxi uplatňovanej ideí nezmieriteľnosti triedneho boja... Snahy zodpovedať otázky o pôvode a podmienkach, v ktorých sa kult osobnosti rozmohol nielen v Sovietskom zväze, ale aj v ďalších krajinách, sa dobovo chápali ako kacírske a nepriateľské. Záver vyznieval jednoznačne: KSSZ a, podľa tohto vzoru aj ostatné komunistické strany, postihnuté kultom osobnosti, sa s ním vysporiadali, odsúdili ho ako jav cudzí, samozrejme so záverom, že sa nebude opakovať.

A tak sa celé desaťročia v publikáciách o kulte osobnosti v krajinách bývalého socialistického bloku a v dogmaticky formovaných komunistických stranách zastierala sama podstata tzv. kultu osobnosti. Nesmelé pokusy o hlbšie posúdenie problému, ktoré sa snažili v odhalienciach XX. storočia KSSZ prekročiť hranice oficiálnych stanovísk a príčiny deformácií v sovietskej spoločnosti a ich obmeny v krutostiach v krajinách juhovýchodnej a strednej Európy začiatkom päťdesiatych rokov nevidieť iba v Stalinových povahových črtách, v zvrátenosti jeho psychiky, v krutosti, nekritickosti, podlizavosti niektorých jeho blízkych spolupracovníkov, narazili aj na vedecký, nielen politický nesúhlas. Našli sa horliví obhajcovia, ktorí teoreticky, avšak s dogmatickým politickým podtextom napádali a odsudzovali smelších autorov: v mene ideí marxizmu-leninizmu, nedotknuteľnosti sovietskej spoločnosti, socializmu, neomylnosti a správneho či oprávneného postavenia komunistických strán v krajinách, kde mali aj ústavné fixované vedúce postavenie v spoločnosti.

Zostane historickým faktom, že J. V. Stalin patrí do garnitúry svetových postáv svojej doby. Bol najvyšším predstaviteľom krajiny šiestiny sveta vyše tridsať rokov a nebol počas tohto obdobia okrajovým objektom politickej pozornosti sveta. Jeho činnosť nebola len glorifikovaná. Bola hodnotená aj kriticky, protirečivo, pozitívne i negatívne, najmä za hranicami Sovietskeho zväzu. O jeho činoch a pôsobení sa pozitívne vyjadrovali nielen komunistické strany, ktoré podliehali línii Komunistickej internacionály, ale aj viacerí predstavitelia európskej kultúry. Konali tak v očakávaní a často v naivnej viere, že sa naplní vidina sociálnej spravodlivosti, vyprojektovaná ideami Októbrovej revolúcie. Iba dodatočné poznanie sovietskej reality a činov J. V. Stalina dáva vedieť, čo všetko nepoznali, čo všetko zamlčali, čo všetko obetovali vlastným ilúziám.

Kritické hodnotenie J. V. Stalina, zverejnenie až ťažko uveriteľných faktov o živote ľudí v Sovietskom zväze v atmosfére strachu i biedy pochádzali z radov ideovopolitických odporcov politického systému, ktorý sa budoval v So-

vietskom zväze. Odmietali od počiatku boľševický prevrat roku 1917. Do krítkého postoja voči J. V. Stalinovi nemožno nezaradiť stanoviská významných predstaviteľov sociálnej demokracie, predovšetkým rakúskej. Títo už počas života V. I. Lenina mali vážne výhrady voči formám a metódam nastúpených spoločenských zmien po Októbrovej revolúcii. Išlo predovšetkým o otázku demokracie a diktatúry proletariátu po revolúcii.

Reakcia V. I. Lenina, ako ju vyjadril v práci *Proletárska revolúcia a rene-gát Kautský*, predznamenala budúce vzťahy medzi európskymi sociálnodemokratickými stranami a politickým systémom, ktorý sa začal budovať po Leninovej smrti v zmysle politickej línie komunistickej strany vedenej J. V. Stalinom.

Ak ponecháme bokom bulvárnu kritiku pomerov v Sovietskom zväze už v čase medzi dvoma svetovými vojnami, vrátane činnosti J. V. Stalina, treba pripomenúť, že teoreticky fundovaná kritika prichádzala z radov priamych účastníkov revolúcie roku 1917, ktorí sa v dôsledku vnútrostraníckych nezhôd a stretnutí politicko-mocenských abmcíí ocitli v postavení vyhnancoŧ či utečencov. K nim patrí predovšetkým L. D. Trocký. Uchopenie vedúcich pozícií v strane stalinskou garnitúrou charakterizoval ako víťazstvo poddôstojníkov. Významný sovietsky diplomat Raskoľnikov včas prehliadol zámer stalinskej likvidačnej mašinérie. Neposlúchol výzvu Moskvy vrátiť sa z Paríža, pretože poznal fakty o stalinských čistkách na sklonku tridsiatych rokov. V otvorenom liste Stalinovi pravým menom nazval pomery v Sovietskom zväze, ako aj osobný podiel Stalina na nich, jeho zodpovednosť za represálie, vraždy ľudí zo všetkých vrstiev spoločnosti, celkový teror. Myšlienka obsiahnutá v motte jeho listu vyznieva priam jedinečne nadčasovo. Znie: „Rozpoviem o tebe takú pravdu, ktorá je horšia ako akákoľvek lož.“

Ak sa ku koncu nášho tisícročia o Stalinovi hovorí a píše viac než kedykoľvek predtým, nemožno nepovedať, že vlastne od začiatku išlo a ide o niečo viac ako o zhodnotenie činnosti, významu historický predovšetkým negatívnej úlohy vedúcej osobnosti. Ak určité obdobie spoločenského pretvárania všetkých oblastí spoločenského života v zmysle marxisticko-leninských náhľadov na spoločnosť bolo interpretované v spojitosti s osobou J. V. Stalina, to ešte neznamená, že nedostatky, neúspech či dokonca krach princípov, ktoré sa vyhlasovali za neotrasiteľné, možno spájať iba s negatívnym pôsobením vedúcej osobnosti. Napriek tomu, že v určitom zmysle bol uvedený pohľad na procesy zásluhou spoločenských pohybov a premien v bezprostredne minulom čase prekonaný ako hľadisko neudržateľné, objavujú sa a pretrvávajú názory poplatné nefilozofickým či nehistorickým koncepciám o spoločenskom vývine a úlohe osobnosti v ňom.

Podstatu problému — usudzujem — treba chápať v širších súvislostiach. Spočíva predovšetkým v modele spoločenského systému, v možnostiach, ktoré ponúkali mocenské mechanizmy, ktoré umožnili pri proklamovaní vlastnej kvalitatívne novej podstaty, po všetkých stránkach odlišnej od predchádzajúcich, napáchať toľko zla, krívd, bezprávia, koľko dejiny zaznamenali v svojich najtemnejších podobách. Totalitný komunistický systém zasiahol a ovládol všetky oblasti spoločenského života.

Osobný podiel V. I. Stalina na všetkom, čím sa zapísal do dejín prvý štát na svete, vyhlasovaný za kvalitatívne nový, socialistický, nemožno ničím ani zmenšovať, ospravedlňovať, ani zveličovať. Takýto prístup by v zjednodu-

šenej podobe síce vyústil do vehementného odsúdenia a zatratenia Stalina, no ponechal by na okraji marxisticko-leninské učenie, túto doktrínu uplatňovanú ako dogmu, politickú stranu, jej taktiku a strategický cieľ. V súčasnosti nastal čas posúdiť ako rozhodujúce kritérium výsledok praxe v podobe výsledkov socialistickej výstavby v rôznych oblastiach spoločenského života. S odstupom desiatok rokov majú národy možnosť hodnotiť výsledky svojej práce a v konfrontácii so svetom posúdiť aj dôsledky toho, čo do života ľudu, národov a štátov vniesol sovietsky, nielen stalinský, ale aj vo svojich počiatkoch leninský, vo výslednici leninsko-stalinský model socializmu. Spoločným menovateľom toho, čím prešlo a prechádza ľudstvo v 20. storočí, jeho značná časť v Európe a Ázii a aj na iných kontinentoch, je totalitarizmus, produkty a súrodenci tohto systému — teror a inštitucionalizovaný fanatizmus, nech už je zahalený do nacionálneho, triedneho alebo náboženského či akéhokoľvek krycieho rúcha. Ľudstvo nemalo a nikdy nesmie podceňovať tieto javy. Narobili veľké ľudské, materiálne škody. Dnes sa opäť vzmáhajú, ohrozujú, predstavujú veľkú brzdu jeho bytostným ľudským smerovaniám k plnšej slobode, demokratizmu a civilizačnému napredovaniu.

Dlhý a zložitý je proces poznávania podstaty a príčin dosiahnutej podoby socializmu. Skutočnosť, že aj kritika pomerov sa v Sovietskom zväze a v krajinách ním ovládaných, paternalizovaných, mohla nastoliť iba po rokoch, keď už symbol moci, zosobnenej v Stalinovi, bol oficiálne odsúdený, svedčí o tom, že sovietsky model socializmu negoval historické, civilizačné, kultúrne smerovanie národov pod svojou kuratelou.

Aj národom Česko-Slovenska bol sovietsky model, v svojej podstate model ázijsko-despotický, naoktrojovaný, státisícami občanov s nádejou na sociálne spravodlivejšiu budúcnosť dôverčivo prijatý ako dar oslobodzujúci bezprostredne od fašistickej totality. Začiatkom päťdesiatych rokov jednoznačným aplikovaním sovietskeho modelu na podmienky demokraticky vyspelého Česko-Slovenska nastúpila nová totalita, ktorá najmä nezákonnosťami a popravami v prvej polovici päťdesiatych rokov dokázala zdiskreditovať ideály socializmu a v ďalšom období na poznaní násilností, najmä v oblasti kolektívizácie, aj na poznaní pôsobnosti totalitného mocenského mechanizmu aj zmysel emociálne motivovaných hnutí predchádzajúcich generácií, usilujúcich o sociálne, demokratické, ľudské práva pracujúcich mas.

Najnovší a najrozsiahlejší portrét J. V. Stalina predstavuje práca sovietskeho historika D. A. Volkogonova. Je významným prínosom k celkovej doterajšej snahe zobraziť zložitú postavu J. V. Stalina, začleňuje sa do reťaze poznávajúcего procesu, ktorý sa započal r. 1953 po smrti tejto vedúcej osobnosti sovietskeho štátu a KSSZ, v širších súvislostiach ešte skôr, v dvadsiatych rokoch nášho storočia. Fakty, dokumenty, svedectvá, ktoré autor heuristicky sústredil, sú základom pre poznanie objektívno-vedeckého obrazu nielen o osobe J. V. Stalina, ale nepriamo aj o spoločenskom systéme, v ktorom sa Josif Džugašvili mohol stať „veľkým Stalinom“.

D. A. Volkogonov spracoval nový, veľmi obsiahly faktografický a dokumentačný materiál, doplnený svedectvami súčasníkov daného obdobia. Jeho snaha o vykreslenie politického portrétu J. V. Stalina je fakticky najzodpovednejším prístupom k problematike, aký sa zatiaľ v tomto druhu literatúry (literatúry faktu) objavil. Jeho ponor do problematiky psychiky, beletrizujúca imaginácia Stalinovej osoby sú celkom prijateľné, možné, adekvátne. Nenaru-

šujú, ale dokresľujú možné, neznáme. Čitateľ dôveruje autorovi, keď číta pasáže o tom, čo Stalinovi zišlo na um, aké asociácie vyvolala tá-ktorá situácia. Autor, ktorý disponuje takým rozsiahlym materiálom, má právo aj na fabuláciu historickej problematiky. Nad všetkým subjektívnym, čo autor vniesol do politického portrétu J. V. Stalina, čnie množstvo faktov, dokumentov a svedectiev, ktoré ho oprávňujú dokresliť zatiaľ nikým v takej miere nevykreslený politický portrét J. V. Stalina.

Osobitosť portrétu, ktorý vytvoril D. A. Volkogonov, spočíva v tom, že autor čerpá z dôkladnej znalosti skutočností, ktoré tvorili nielen pozadie, ale aj hlbšiu podstatu osoby portrétovaného. D. A. Volkogonov poskytuje čitateľovi aj svedectvo o podmienkach, o pomeroch, v ktorých objekt jeho analýzy politicky vyrastal a formoval sa. Autor nám sprostredkováva aj svedectvo a fakty o podmienkach a pomeroch, ktoré produkovali aj reprodukovali obraz osoby Stalina.

Ak na jednej strane treba náležite hodnotiť prínos práce D. A. Volkogonova, jeho osobitnú schopnosť pri stvárnení životopisu J. V. Stalina na základe priamych dokumentov, faktov, svedectiev, nemožno neprehodnotiť názor, že práve úplnosť a dokonalosť práce v šírke súčasných poznatkov poskytuje miestami možnosť pochopiť širšie relácie, než uvádza autor. Predovšetkým ide o spoločenské pozadie životopisu, o historickú kontinuitu leninizmu a stalinizmu, ktoré tvoria logickú súčasť obsahu a foriem, v akých sa realizoval bolševický model sovietskej totality. J. V. Stalin kanonizoval leninizmus do vlastnej katechizmovej podoby a pragmatickej potreby. D. A. Volkogonov prítomnosť miestami posudzuje Stalinove pôsobenie, a teda aj obdobie a celospoločenské dianie z hľadiska akéhosi ideálneho chimerického leninizmu. Autor v jednotlivých výrokoch a tvrdeniach, v ktorých interpretuje historické fakty, akoby upadal do subjektivistického, propagande poplatného chápania neraz zveličujúceho či skresľujúceho okolnosti, motiváciu, a tak dosah činnosti Stalina, ako aj stav, zmýšľanie občanov ZSSR. Tieto názory autora možno ilustrovať okrem iného jeho opisom situácie po Leninovej smrti. „Leninská garda nebola v istej etape na výške úloh, nerozpoznala v Stalinovi človeka nebezpečného pre stranu aj pre ešte slabú ľudovú moc. A to malo za následok, že v diktatúre proletariátu čoraz viac prevažovala nie tvorivá, ale represívna stránka“ (1, s. 12). Čo iné logicky plynulo z diktatúry proletariátu a monopolného postavenia bolševikov, ktorí odstránili opozíciu?! Akúže tvorivú činnosť bolo možné očakávať od diktatúry proletariátu, ktorú od začiatku v teórii a praxi nahradzovala diktatúra komunistickej strany! A autor ďalej tvrdí: „... veľký sociálny náboj Októbra a vernosť strane leninizmu nedovolili ľudu zapochybovať a prerušiť bezprecedentnú prestavbu sveta, ktorú začal Lenin“ (1, s. 12). Nekriticky a dnes už v podstate teóriou i praxou prekonaný postoj k Leninovi možno doložiť nasledujúcim vyznaním autora: „Keď som sa pri analýze fenoménu J. V. Stalina obracal na Lenina, znova som sa presviedčal, že jasnozrivosťou svojich myšlienok je ako vždy pred nami. Sú to nielen múdre, hlboké pravdy, ale aj pravdy prorocké“ (1, s. 15).

Uvedené názory autora politického portrétu nezmenšujú hodnotu faktov, poznávací význam a dosah materiálu, ktorý v práci prináša. Závisí od úrovne čitateľa, nakoľko dokáže oddeliť konkrétne fakty, dokumenty a svedectvá od prekonaných, minulosti poplatných interpretácií, ktoré sa v práci vyskytujú.

Kritický výber a citovanie názorov autora životopisu má dokresliť obraz

o tom, aký zložitý je proces úplného rozchodu s ideológiou, mýtmi a ilúziami, vtlačanými do vedomia a života totalitnou mocou. Súčasne treba konštatovať, že zásluhou rešpektu voči sile historických faktov urobil D. A. Volkogonov výrazný krok dopredu v snahe pochopiť pravdu o podstate kultu osobnosti. Tak v časti nazvanej v práci *Vládnúca osobnosť*, odvolávajúc sa na Plechanova, vysvetľuje okolnosti vzostupu jednej osobnosti na vrchol vodcovstva a upevňovanie césarizmu nasledovne: „Túto situáciu vlastne umožnila strana, ktorá, aj keď je to trpké povedať, dovolila novodobý césarizmus a súhlasila s ním. Desaťročia sme hovorili o „rastúcej“ úlohe strany v najrozličnejších sférach našej činnosti, ale ... sa nepovedalo, že by strana bola čo len trochu vinná za chyby kultu ... Strana nebola schopná vypracovať také ochranné opatrenia, ktoré by ľud aj ju chránili pred samovládou“ (1, s. 347). A odtiaľ je už iba krok k pochopeniu povahy a podstaty systému, ktorý komunistická strana reprezentovala.

Totalitný režim, ktorý vyrástol na sociálnej báze cárského despotizmu a marxisticko-leninskej ideológie v ekonomicky zaostalej krajine, bez demokratických tradícií, vyústil do stalinského modelu socializmu. Tento model ako vzor bol vnútený a viac ako štyri desaťročia rešpektovaný v rade krajín bývalého socialistického bloku. Tri desaťročia na čele strany, ktorá bola „dušou“ krutého experimentu výstavby socializmu a komunizmu a diktovala tak vzťahy vnútropolitické, ako aj medzinárodné, so všetkými dôsledkami totalitného systému, na čele tejto strany a jej prostredníctvom mal J. V. Stalin priam neobmedzenú moc tyrana, despota. V tejto väzbe neoddeliteľnou súčasťou účtovania dejín s touto etapou je aj kritická analýza činnosti osôb a osobností.

Osobnosť i celý život J. V. Stalina sú v popredí záujmu nielen politizujúcej verejnosti, ale naozaj širokého kruhu čitateľov. Svedčí o tom aj vydanie práce Marjana Britovšeka *Stalinův termidor* (2).

Kritické pripomienky, ktoré sme uviedli k práci D. A. Volkogonova, sa vzťahujú v určitej miere aj na túto prácu. V úvodnej časti sa dozvedáme, že české vydanie práce je skrátené o prvé tri kapitoly — jednak kvôli rozsahu, ako aj vzhľadom na nové práce, ktoré o problematike začiatku dvadsiatych rokov nášho storočia obohatili historiografiu. Úvodné kapitoly tejto práce nahrádza hutný a zasvätený úvod a kapitola nazvaná *Utópia zlatého veku a reality revolúcie v zaostalej krajine*. (Autorom úvodu je Luboš Kohout, ktorý upozorňuje, že autor práce, Juhoslovan, je ešte dosť poplatný historickým a politologickým prácam z éry chruščovovskej kritiky stalinizmu, ktorá do určitej miery chápala problém „manichejsky“, ako boj dobra a zla a v rozpore s historickými faktami príliš veľmi vyzdvihovala Lenina a leninizmus.)

Cieľ a aj metodologický prístup autorov k problematike sa odlišuje, aj keď sa v mnohom dopĺňajú či vzájomne potvrdzujú. Zatiaľ čo D. A. Volkogonov vychádza dôsledne z faktov a volí cestu beletrizácie, imagináciu (historizujúcu fabuláciu), M. Britovšek okrem málo dostupných faktov a dostupných hodnoverných prameňov, podozrivo kvázipramenných, uvádza aj pramene a literárne diela navzájom si odporujúce. Ak nevyslovuje svoj názor na predostieraný variant, ponecháva rozhodnutie o výbere na čitateľa. Toto konštatovanie sa vzťahuje najmä na kapitolu *Záhadná smrť zabráni veľkej čistke*. Práca M. Britovšeka je pozoruhodná a prínosná tak zorným uhlom pohľadu, ako aj závermi, najmä v kapitolách *Sovietsky termidor* a *Osvietený stalinizmus v preoblečení reálneho socializmu*. Účinne dopĺňa a rozširuje poznanie o problematike, ne-

oddeliteľne spätéj so súčasnými prakticko-spoločenskými premenami v krajinách, ktorých zriadenia sa desaťročia formovali na základe marxisticko-leninskej ideológie, v terore, pod vedením komunistických strán a osobností, ktoré sa bez výhrad podriaďovali politickej línii KSSZ.

V záverečnej časti svojho dvojzväzkového diela D. A. Volkogonov napísal: „Uvedomujem si, že takú osobu, ktorá — či sa nám to páči alebo nepáči — navždy zostane v dejinách (ako Timus, Džingischán, Hitler a ďalší tyrani a diktátori), nemožno pochopiť bez posúdenia ekonomických, sociálnych a duchovných súvislostí“ (I, s. 588—589).

Analógie vôbec a historické osobitne sú spravidla mylné, nepresné, riskantné, no napriek tomu sa vnucujú. Stáva sa tak spravidla vtedy, ak čo len na povrchu prichádzame do styku s takými pojmami, ako sú tyran, diktátor, vodca a pod. Táto skutočnosť sa osobitne natíska vtedy, ak takéto osobnosti žili súčasne a ich činnosť sa dokonca preplietala v dramatických stretnutiach krajín a národov, na čele ktorých stáli. V takýchto súvislostiach nielen pred laikmi, ale aj pred teoretikmi, politológmi, filozofmi, historikmi vyvstávajú postavy J. V. Stalina a A. Hitlera.

Bez ohľadu na ideové východiská a proklamované protikladné ciele ich činnosti a zámerov nemožno nevidieť hlbšie a v mnohom spoločné osobnostné psychické znaky, ako aj prostriedky, ktoré na dosiahnutie cieľov nimi reprezentovaného hnutia a systému používali a využívali. Bez hlbšej analýzy a dôkazov možno hypoteticky predpokladať, že v súhre najrôznejších spoločenských okolností a súvislostí v určitom zmysle ich konanie a dôsledky majú spoločného menovateľa. Tým je totalitný systém v politicko-ekonomických, ideologických i iných, najmä ľudských a právnych väzbách. A to bez ohľadu na diametrálne protikladné východiská, ideologické zdroje, proklamované sociálne, národnostné, triedne či rasové ciele.

K týmto úvahám nabáda aj dvojzväzkové dielo o živote a činnosti Adolfa Hitlera. Autor práce, Hans B. Gisevius (3), bývalý nacistický vysoký dôstojník, s dôkladnou znalosťou faktov a pomerov v nacistickom Nemecku v celej šírke s nadhľadom zoznamuje so životom A. Hitlera od narodenia až do smrti. Analyzuje nielen veľkosť viny jednotlivca, ale aj trestuhodnú ľahkovernosť zotročených ľudí, z ktorých A. Hitler urobil spoluúčastníkov vražd, násilností, teroru páchaného na miliónoch.

Je prekvapivé, až zarážajúce, ako v stavbe a štruktúre práce by bolo možné všetkých deväť kapitol (snáď okrem prvej) zaplniť konkrétnymi faktami a materiálmi zo života iného súčasníka — diktátora, tyrana, despota, zo života J. V. Stalina. Preto uvádzame tituly kapitol: *Vizionár vlastnej budúcnosti, Ilegálny Hitler, Legálny Hitler, Legitímny Hitler, Hitler likvidátor, Hitler triumfátor, Hitler porazený, Pútnik do ničoty*.

Práce o J. V. Stalinovi i A. Hitlerovi môžu uspokojiť nielen záujem širokej čitateľskej verejnosti, ale aj pracovníkov spoločenskovedných disciplín. Autori uvádzajú obsiahly poznámkový aparát o prameňoch a materiáloch, z ktorých čerpali, ako aj rozsiahlu literatúru, ktorú možno využiť pre ďalšie analýzy a zovšeobecnenia, týkajúce sa problematiky úlohy kultu osobností v dejinách spoločnosti, jeho inštitúcií a osobitne problematiky totalitarizmu a totalitných systémov.

Cieľom predostretých názorov či úvah je podnietiť pozitívny záujem o skú-

manie nastolenej problematiky. Na záver ako odkaz pre súčasnosť uvidíme výsostne aktuálne slová D. A. Volkogonova: „Súd ľudí môže byť iluzórny. Súd dejín je večný“ (1, s. 589).

LITERATÚRA

1. VOLKOGONOV, D.: Triumf a tragédia. Politický portrét J. V. Stalina. 2 zv. Bratislava 1989.
2. BRITOVŠEK, M.: Stalinův termidor. Praha 1991.
3. GISEVIUS, H. B.: Adolf Hitler. 2 zv. Bratislava 1991.